

مباحث پایه ای ورهیافت‌های مطالعاتی پیرامون قاچاق کالا

علیرضا وطن‌پور عضو هیئت علمی دانشگاه علوم انتظامی

تاریخ دریافت: ۸۸/۸/۱۹ تاریخ پذیرش: ۸۸/۹/۲۲

از صفحه ۸۹ تا ۱۱۵

چکیده

محققان و صاحب‌نظران بادیدگاه‌های مختلف و از جنبه‌های گوناگون پدیده قاچاق را مورد بررسی قرار داده‌اند. برخی از آنها به قاچاق به عنوان یک جرم می‌نگرند و آثار علمی آنها ابعاد حقوقی و قضایی قاچاق را- که در دوران معاصر شکل گرفته است- توصیف و تحلیل کرده‌اند. دسته‌ای دیگر قاچاق را صرفاً به عنوان یک معضل اقتصادی مورد کاوش و اندازه‌گیری قرار داده‌اند و گروه سومی هم هستند که رهیافت آنها بر علت‌یابی قاچاق و تبیین آثار و پیامدهای متنوع آن تأکید دارد. در این مقاله سعی شده است ابتدا مباحث نظری و مفهومی پیرامون قاچاق کالای وارداتی به کشور- مانند انواع قاچاق، روش‌های ارتکاب قاچاق، عاملان قاچاق و مبادی ورود قاچاق- مطرح شود و سپس برخی از دیدگاه‌های مطالعاتی (که از دید نگارنده به ۳ طبقه حقوقی- جزایی، تجربی- مقداری و علی- معلولی تقسیم شده است) و نیز منابع تحقیقی مبتنی بر این دیدگاه‌ها، مورد اشاره قرار گیرد. همچنین بر آنیم تا رویکرد غالب در رهیافت‌های پژوهشی در حوزه قاچاق کالا را بررسی کنیم و متغیرهایی را که کمتر مورد توجه قرار گرفته‌اند بشناسیم.

۸۰
دوره دوم
سال دوم
پاییز ۸۸
شماره ۸

کارگاه

مباحث پایه‌ای و رهیافت‌های مطالعاتی پیرامون قاچاق کالا

کلید واژه‌ها: قاچاق کالا، ادبیات قاچاق، مبانی نظری، کلیات قاچاق، مطالعات موردی قاچاق، اقتصادزیرزمینی.

مقدمه

در کشور ما با وضع ضمانت‌های کیفری در برابر قاچاق کالا، واکنش قهرآمیز نشان داده می‌شود؛ نامشروع دانستن قاچاق در قانون اساسی، آوردن قاچاقچیان در شمار اخلاک‌گران نظام اقتصادی و محاکمه آنها در دادگاه‌های انقلاب (۱)، تجویز تیراندازی (۲) از سوی پلیس به قاچاقچیان فراری و ... از جمله دلایل تلقی این اهمیت است.

اثر اولیه قاچاق به خارج، هدر رفتن یارانه‌ها و نتیجه نهایی ورود آن به داخل، صدمه به اقتصاد ملی، ورشکستگی صنایع داخلی، نابسامانی تولید، کاهش سرمایه‌گذاری مولد، خروج ارز، اخلال در سیاست‌های تجاری و مالی، تحلیل توان رقابتی، کاهش اشتغال و افزایش فقر و کاهش درآمدهای مالیاتی و گمرکی دولت است. عوامل مختلفی برای قاچاق ارائه شده است که از جمله می‌توان به: بی‌رمق بودن بخش خصوصی، ضعف سیاستگذاری‌ها و برنامه ریزهای اقتصادی، بی‌توجهی به موازنه عرضه و تقاضا، بالا بودن هزینه‌های تولید و پایین بودن کیفیت محصولات داخلی اشاره کرد. راهکارهایی نیز برای مبارزه با آن مطرح شده است که کاهش هزینه تولید، افزایش استانداردهای کیفیت محصول، اصلاح قوانین و مقررات، استفاده از سیستم‌های جدید و پویا در نظام اداری و اقتصادی و بهره‌گیری از تجربیات و الگوهای موفق در کشورهای توسعه یافته قابل ذکر است. در مورد آثار قاچاق باید گفت که هر چند این آثار در حوزه اقتصاد، بلاواسطه و عینی است، اما تأثیرات تحمیلی آن بر ابعاد اجتماعی و فرهنگی، سیاسی و نظامی امنیت را نمی‌توان انکار کرد. تحقیقات انجام شده در این زمینه عمدتاً معطوف به بررسی ارتباط قاچاق کالا با اقتصاد و برآورد میزان آن بوده است و بررسی این موضوع از دیگر زوایای امنیت یا مورد غفلت واقع شده و یا بسیار کم بوده است.

در این مقاله سعی شده است کلیاتی نظری در مورد قاچاق کالا در کشور مطرح شود و سپس - در حد بضاعت اندک نگارنده - به اجمال رهیافت‌های تحقیقی اصلی درباره این پدیده مورد

بررسی قرار گیرد و به زمینه‌هایی که کمتر مورد عنایت محققان واقع شده است، اشاره شود.

بیان مسئله

قاچاق پدیده‌ای پیچیده است و می‌تواند با همه اجزای امنیت جامعه (۳) مرتبط باشد، زیرا به واسطه ماهیت پنهانی خود در لایه‌های مختلفی رسوخ می‌کند. به نظر می‌رسد سایر مؤلفه‌های امنیتی، شاخص‌ها و تهدیدهای متوجه آن در ابعادی متنوع - علاوه بر بعد اقتصادی که عمده تلاش‌های پژوهشی بر آن تمرکز یافته است (۴) - از قاچاق کالا تأثیر می‌پذیرند. برای مثال: در جنبه سیاسی، قاچاق کالا ممکن است اقتدار و مشروعیت سیاسی حکومت را که ریشه در بی‌اعتمادی مردم به حاکمان و تردید آنان به عزم و اراده جدی در مبارزه بنیادی با این پدیده دارد به چالش بکشد و زمینه ساز بحران توزیع، که در نتیجه اختلالات گسترده در نظام اقتصادی حاصل می‌شود، گردد. در وجه اجتماعی و فرهنگی، قاچاق کالا به دنبال سلسله آثار خود پس از تحمیل بیکاری ممکن است به بحران‌های کارگری و اعتراض‌های اجتماعی منتهی شود و به ابزاری ضد فرهنگی برای به ابتذال کشاندن و آسیب رساندن به هنجارهای اجتماعی و الگوهای سنتی تبدیل شود و با تضعیف هویت ملی، سبب توجه به فرهنگ بیگانه و واگرایی مذهبی، نژادی و سیاسی نسبت به ملیت و حاکمیت شود و همچنین سطح سلامت و بهداشت جامعه را تنزل دهد در زمینه نظامی نیز، وارد شدن کالای قاچاق به کشور در گروی عبور متجاوزانه و غیرقانونی از مرزهای آبی، خاکی و هوایی بین‌المللی و برهم زدن نظم حاکم بر این مرزها و شکستن حریم‌ها و مناطق پیرامونی آنهاست.

ضرورت و اهمیت مسئله

در این مقاله تلاش شده است تحقیقات انجام شده در حوزه قاچاق کالا که عمدتاً معطوف به بررسی ارتباط این معضل با اقتصاد و برآورد میزان آن است، نشان داده شود و همچنین به بررسی این موضوع از دیگر زوایای امنیتی باجنبه‌های سیاسی (۵)، اجتماعی، فرهنگی (۶) و نظامی (۷) بپردازیم که این نگرش تاکنون چندان هم کافی نبوده است.

طبیعی است که بررسی همه عوامل مؤثر بر قاچاق کالا و بخصوص تأثیر آن در زمینه‌های مختلف و راه‌های مقابله با چنین معضل فراگیری دغدغه مسئولان و آسیب دیدگان باشد که این موضوع مؤید درجه اهمیت آن در کشور است. علت انتخاب موضوع مقاله نیز تا حدی ناشی از این اهمیت است. در سایه شناخت و معرفی مهمترین علل ورود حجم عظیمی از محصولات قاچاق و نتایج زیانبار آن در همه زمینه‌ها می‌توان سیاستگذاران این عرصه را در شناخت بهتر مسئله و یافتن راهکارها و راه‌حل‌های مؤثر در محورهای «پیشگیری» و «مقابله» یاری رساند و با حداقل توجه محققان را به ادامه تحقیقات همه‌جانبه پیرامون این عارضه مزمن جلب کرد.

تعریف

قاچاق واژه‌ای ترکی به معنای فراری و چالاک است. از نظر حقوقی قاچاق به معنی "ورود یا خروج کالا به صورت غیرمجاز" است (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۷۸:۶) و به لحاظ اقتصادی تعاریف متعددی دارد، مثلاً گمرک، بر مرزها و کالاهای گمرکی (در اجرای ماده ۲۹ قانون امور گمرکی مصوب ۱۳۷۶/۹) تأکید بیشتری دارد. بر این اساس "گذراندن کالا به طور مخفیانه از مرزهای ملی و گمرکی خواه مربوط به درآمد دولت و خواه ورود و خروج، تولید، نقل و انتقال و خرید و فروش آن ممنوع یا غیرمجاز باشد" مصداق قاچاق خواهد بود. (سایت اینترنتی گمرک جمهوری اسلامی ایران، ۸۵/۲/۲۵)

آخرین تعریف، در قانون بودجه سال ۱۳۸۳ ارائه شد که به موجب آن "کالاهایی که از خارج از مبادی رسمی (۸) وارد کشور شده باشد قاچاق است و هر جا یافت شود قابل کشف و پیگیری خواهد بود" ولی قبلاً به اعتقاد بسیاری از قضات دادگاه‌ها، کالای قاچاق اگر به بازار داخلی راه می‌یافت، قاچاق تلقی نمی‌شد.

انواع قاچاق کالا

از دید صاحب‌نظران تقسیم‌بندی‌های فراوانی از قاچاق وجود دارد که قاچاق کالا (۹) در کنار

قاچاق‌های مواد مخدر، خدمات، اشخاص، جنگی و ... از مهمترین و گسترده‌ترین انواع قاچاق به شمار می‌رود. برخی از حقوقدانان قاچاق را در سه دسته تقسیم کرده‌اند: ابتدا قاچاق محض، بدین معنا که قانونگذار فعل مجرمانه‌ای را صریحاً قاچاق دانسته و برای آن مجازات تعیین کرده است مانند اسلحه و مهمات. دوم اعمال در حکم قاچاق که غیرمستقیم قاچاق تلقی شده‌اند مانند وارد کردن لباس‌هایی که استفاده از آنها در ملاء عام خلاف شرع است و سوم قاچاق ناشی از تخلفات گمرکی، به مفهوم تخطی از ضوابط گمرک، نظیر اظهار خلاف واقع درباره مشخصات کالای وارداتی از سوی صاحب کالا. (ولیدی، ۸۲: ۱۷-۱۵) بعضی از محققان دیگر قاچاق را به سه نوع کلی اقتصادی نظیر کالاهای صنعتی، فرهنگی مانند آثار باستانی و انسانی مثل کودکان (جعفرزاده پور، ۸۱: ۸) و تعداد دیگری از آنها قاچاق را براساس ورود به کشور یا خروج از آن به دو نوع وارداتی و صادراتی تقسیم کرده‌اند. در قاچاق کالاهای وارداتی اجناس بدون رعایت مقررات اقتصادی وارد کشور می‌شوند مثل لوازم لوکس، و در مقابل کالاهایی که عمدتاً از یارانه‌های دولتی برخوردارند به علت تفاوت قیمت داخلی و خارجی یا فرار از پرداخت حقوق گمرکی به آن سوی مرزها قاچاق می‌شوند، مانند فرآورده‌های نفتی. (ماهنامه بررسی‌های بازرگانی، ۷۷: ۱۷)

انواع کالای قاچاق براساس پروتکل ۱۹۰۹ لندن شامل دو گروه است. گروه اول کالاهایی که در هر جا و همیشه قاچاق محسوب می‌شوند، مانند مواد مخدر و گروه دوم اجناسی که بنا به اوضاع و احوال خاص زمانی و مکانی قاچاق هستند، مانند برنج در جنگ فرانسه و چین (۱۸۸۵ م). گاهی کالاهای قاچاق بر مبنای سازمان‌های وصول درآمد دولت، به کالاهای گمرکی، دخانی، ارز، طلا، اشیای گرانبها، آبزیان، پرندگان شکاری کمیاب، مواد روانگردان، اسلحه، مهمات، مواد آتشزا و سایر کالاها مانند دارو، احشام و سوخت تفکیک شده است. (شادنیا، ۷۸: ۸)

کالاها از نظر هدف استفاده به کالاهای مصرفی و سرمایه‌ای و به اعتبار نیاز جامعه به کالاهای ضروری و غیرضروری تقسیم شده‌اند و همچنین به لحاظ منشأ تولید به کشاورزی، صنعتی و معدنی طبقه‌بندی شده‌اند و گاهی نویسندگان از انواع کالاهای مجاز (۱۰)، غیرمجاز (۱۱)،

مجاز مشروط (۱۲) و ممنوع هم نام برده‌اند؛ اما به نظر می‌رسد اصلی‌ترین این تقسیم‌بندی‌ها که ریشه در قوانین (ماده ۲ ق. صادرات و واردات مصوب ۱۳۷۲/۷/۴) و ارتباط مستقیم با بحث قاچاق دارد و دستگاه‌های مسئول هم بر آن اتفاق نظر بیشتری دارند، شامل کالای گمرکی و کالای ممنوع (ممنوعه) است.

الف. کالای گمرکی

کالای گمرکی، کالایی است که صدور و ورود آن با کسب مجوز از مقامات ذیصلاح امکانپذیر است. اگر این کالا بدون مجوز قانونی صادر یا وارد شود قاچاق گمرکی محسوب می‌شود. ماده ۲۹ قانون امور گمرکی مصوب ۱۳۵۰/۳/۳۰ این کالاها را اجمالاً آورده است (باقرزاده، ۱۳۸۲: ۹۴-۹۳). گمرک کشور به عنوان مسئول اصلی تشخیص قاچاق، هرگاه کالایی با این ماده قانونی یا مواد دیگر مانند ۳۸ و ۳۹ همین قانون ظاهراً مطابقت داشته باشد آن را قاچاق فرض می‌کند. البته قابل ضبط بودن کالا پس از کشف، عامل مهمی برای تلقی قاچاق از آن است، مانند مشروبات الکلی.

«۱- وارد کردن کالا به کشور یا خارج کردن کالا از آن به شکل غیرمجاز، مگر آنکه کالای مزبور در موقع ورود یا صدور ممنوع، غیرمجاز یا مشروط نبوده و از حقوق گمرکی، سود بازرگانی و عوارض (۱۳) بخشوده باشد.

۲- خارج نکردن وسایط نقلیه یا کالایی که به عنوان ورود موقت (۱۴) یا ترانزیت (۱۵) خارجی وارد کشور شده، به استناد اسناد خلاف واقع مبنی بر خروج وسایط نقلیه و کالا.

۳- بیرون بردن کالای تجاری از گمرک بدون تسلیم اظهارنامه و پرداخت حقوق گمرکی، سود بازرگانی و عوارض، خواه عمل هنگام خروج از گمرک یا بعد از آن کشف شود. هرگاه خارج کننده غیر از صاحب مال یا نماینده قانونی او باشد گمرک عین کالا و در صورت نبودن کالا بهای آن را که از مرتکب گرفته می‌شود، پس از دریافت حقوق گمرکی، سود بازرگانی و عوارض مقرر به صاحب کالا مسترد می‌دارد و مرتکب طبق مقررات کیفری تعقیب خواهد شد.

- ۴- تعویض کالای ترانزیت خارجی (۱۶) یا برداشت از آن.
- ۵- اظهار کردن کالای ممنوع ورود یا غیرمجاز با عنوان کالای مجاز، و یا کالای مجاز مشروط با نام دیگر.
- ۶- وجود کالای اظهار نشده ضمن کالای اظهار شده به استثنای مواردی که کالای مزبور از نوع مجاز باشد و مأخذ حقوق گمرکی، سود بازرگانی و عوارض آن بیشتر از مأخذ حقوق گمرکی، سود بازرگانی و عوارض کالای اظهار شده نباشد. کالای اظهار نشده ضمن کالای ترانزیت اعم از اینکه کالای مزبور مجاز، مشروط یا ممنوع باشد مشمول این بند خواهد بود.
- ۷- خارج یا وارد نکردن کالایی که ورود یا صدور قطعی آن ممنوع یا مشروط باشد، ظرف مهلت مقرر از کشور یا به کشور که به عنوان ترانزیت خارجی، ورود موقت یا کابوتاژ (۱۷)، خروج موقت یا مرجوعی اظهار شده باشد، جز در مواردی که ثابت شود در عدم خروج یا ورود کالا سوء نیتی نبوده است.
- ۸- واگذاری کالای معاف مندرج در ماده ۳۷ به هر عنوان برخلاف مقررات این قانون و یا بدون پرداخت حقوق گمرکی، سود بازرگانی و عوارض مربوط.
- ۹- اظهار کردن کالای مجاز با عنوان کالای مجاز دیگری که حقوق گمرکی، سود بازرگانی و عوارض آن کمتر است با نام دیگر و با استفاده از اسناد خلاف واقع.
- ۱۰- بیرون بردن کالا از گمرک با استفاده از شمول معافیت، تسلیم اظهارنامه خلاف یا اسناد خلاف واقع.
- ۱۱- اظهار خلاف کمیت و کیفیت کالای صادراتی به نحوی که منجر به خروج غیرقانونی ارز از کشور گردد. (الحاقی ۲۲/۵۸/۱۰)

ب. کالای ممنوع (ممنوعه)

کالای ممنوع، کالایی است که صدور یا ورود آن به موجب شرع مقدس اسلام - به اعتبار خرید، فروش یا مصرف - و یا قانون ممنوع شود. این کالاها که در قانون آمده است عبارتند از:

- ۱- کالایی که به موجب جدول تعرفه گمرکی یا قوانین خاص ممنوع ورود شناخته شده یا بشود.
- ۲- کالایی که به موجب تصویب نامه‌های متکی به قانون غیرمجاز شناخته شده یا بشود در مدت اعتبار آن تصویب‌نامه‌ها.
- ۳- هرگونه اسلحه جنگی یا شکاری، باروت، چاشنی، فشنگ، گلوله و سایر مهمات جنگی، دینامیت و مواد محترقه و منفجره مگر با موافقت وزارت جنگ [دفاع] در هر مورد.
- ۴- مواد مخدر از هر قبیل مگر با موافقت وزارت بهداشتی [بهداشت و درمان] در هر مورد.
- ۵- دستگاه مخصوص عکاسی و فیلمبرداری هوایی مگر با موافقت وزارت جنگ [دفاع] در هر مورد.
- ۶- دستگاه‌های فرستنده از هر نوع و قطعات متعلق به آنها مگر با موافقت وزارت پست و تلگراف و تلفن [ارتباطات و فناوری اطلاعات] در هر مورد.
- ۷- صفحه گرامفون و نوار پر شده فیلم و کتاب که به تشخیص وزارت فرهنگ و هنر [فرهنگ و ارشاد اسلامی] مخالف نظم عمومی، شئون ملی، عفت عمومی یا مذهب رسمی کشور باشد.
- ۸- مجله، روزنامه، صور، علامات و هر نوع نوشته که به تشخیص وزارت اطلاعات [فرهنگ و ارشاد اسلامی] مخالف نظم عمومی، شئون ملی، عفت عمومی یا مذهب رسمی کشور باشد.
- ۹- کالایی که روی خود آن، روی لفاف آن یا در بارنامه و اسناد مربوط، عبارت یا علامتی مخالف نظم عمومی، شئون ملی، عفت عمومی یا مذهب رسمی کشور وجود داشته باشد.
- ۱۰- اسکناس‌های خارجی که در کشور مبدأ از جریان قانونی خارج شده است. همچنین اسکناس، تمبر و نوار چسب تقلبی و ساختگی.
- ۱۱- بلیط بخت آزمایی.
- ۱۲- کالایی که روی خود آن یا روی لفاف آن نشانی، نام بنگاه، علامت یا مشخصات دیگری

باشد که موجبات اغفال خریدار و مصرف کننده را نسبت به سازنده، محل ساخت، خواص یا مشخصات اصلی اجناس نامبرده فراهم کند.

تبصره: ورود موقت، ترانزیت داخلی (۱۸)، ترانزیت خارجی و عمل انتقال در مورد اشیای مذکور در بند ۳ بدون موافقت وزارت جنگ [دفاع] و در مورد اشیای مذکور در بند ۴ بدون موافقت وزارت بهداری [بهداشت و درمان] در هر مورد ممنوع است. (چاوشی، ۸۰: ۷۷)

[به موجب اصلاحات بعدی - همانند بندهای ۳ و ۴ کالاهای ممنوعه، موضوع ترانزیت مشروبات الکلی نیز ممنوع شده است.]

برابر گزارش‌های نیروی انتظامی، در سال‌های اخیر رایانه و قطعات آن، لوازم یدکی خودرو و ماشین‌های اداری، لوازم خانگی و آشپزخانه، وسایل صوتی و تصویری و ارتباطی، لوازم بهداشتی و آرایشی، پارچه و لباس، سیگار و مواد غذایی از قبیل چای، برنج و شکر از اقلام عمده قاچاق وارده به کشور بوده است.

روش‌های قاچاق کالا

- قاچاقچیان از روش‌ها و ابزار مختلفی استفاده می‌کنند که به برخی از آنها اشاره می‌شود:
- استفاده از موتور لنج‌های تجاری در قالب محموله‌های تجاری.
  - در پوشش کالاهای تعاونی مرزنشینی، ملوانی یا مارک داخلی.
  - در چارچوب مانیفیست‌های (۱۹) متعدد کشورهای جنوبی خلیج فارس.
  - جاسازی در شناورهای سنگین و حمل بار افزون بر مانیفیست و دیگر وسائط نقلیه زمینی.
  - استفاده از موتور لنج‌های صیادی.
  - به کارگیری قایق‌های تندرو.
  - استفاده از خودروها و بارهای دولتی یا غیردولتی پلمپ یا غیرپلمپ. (موسوی نژاد، ۸۰: ۷-۸)
  - استفاده از وانت بارهای تندرو، موتورسیکلت، اجیر، چهارپا، اتوبوس، قطار، کانتینر و غیره.
  - سوء استفاده از مجوز واردات مواد اولیه و قطعات یدکی منفصله.
  - استفاده از هواپیما در پوشش بارهای تجاری، دیپلماتیک و مسافری.

- بهره برداری از مدارک جعلی خارجی، گمرکی، هویتی، بارنامه ای یا دیگر اسناد. (احمدی، ۸۲: ۴-۵)
- افزودن کالای قاچاق به کالای مجاز وارداتی یا عبوری.
- استفاده از ترانزیت خارجی مانند انتقال کالا از کشورهای حاشیه خلیج فارس به کشورهای آسیای میانه و حمل غیرمجاز یا مسافری این کالاها به کشور با مارک اصلی یا تقلبی تولیدی کشورهای واسطه.
- از طریق مناطق آزاد تجاری ایران.
- کوله کشی انسانی در راه‌های زمینی. (ستاد مبارزه با قاچاق کالا و ارز، ۸۴: ۱۳۰-۱۲۸)
- استفاده از خودروهای جعلی نظامی با پلاک‌های مشابه یا نصب پلاک‌های جعلی یا مخدوش روی خودروهای معمولی حمل قاچاق.
- به کارگیری وسایل ارتباطی پیشرفته مانند تلفن‌های ماهواره‌ای.
- راه انداختن کاروان خودروهای حامل قاچاق یا اعزام خودروی پیشرو برای به دست آوردن فرصت بازگشت یا فرار به وقت حادثه. (۲۰)
- افزایش عرضه کالای قاچاق یا افزایش روز افزون تقاضا و مطلوبیت برای آن. (Lee, ۲۰۰۳: ...)

عواملان قاچاق کالا

دست اندرکاران قاچاق کالا، صرف‌نظر از ابزار و روش‌های کار، سکونت یا دوری از مرز، میزان اشتغال یا بیکاری، نوع و مقیاس کالاهای مورد قاچاق، سختی و یا سهولت تردهای مرزی و ... تفاوت چندانی با هم ندارند. قاچاقچیان اغلب از انسجام و پیوستگی، عزم و هدف مشخص، انضباط و سازماندهی (بویژه در محموله‌های بزرگ)، دقت و هماهنگی و پوشش و اختفای مناسب برخوردارند. آنان در سنین و جنسیت‌های مختلف، به صورت فردی یا گروهی به فعالیت مشغولند. قاچاق کنندگان معمولاً شامل چنین اشخاصی می‌شوند:

- سرمایه‌داران و قاچاقچیان کلان که به گونه‌ای سازمان یافته وظیفه فراهم کردن کالای قاچاق و تحویل به شبکه عبور مرزی را به عهده دارند.

- صاحبان وسایل حمل و نقل زمینی و دریایی، مسافران آنها (چمدانی) یا مرزنشینان که قاچاق را از مرز عبور می‌دهند.
- شبکه حمل و نقل بخصوص رانندگان خودروهای سبک و سنگین یا کارکنان وسائط نقلیه عمومی دریایی که کالای قاچاق را به انبارها می‌رسانند.
- شبکه نگهداری کالای قاچاق که صاحبان انبارها و مغازه‌های بزرگ در این مرحله ایفای نقش می‌کنند.
- شبکه توزیع کالای قاچاق که سوداگران و عمده فروشان، آن را نمایندگی می‌کنند. گاه ممکن است اجتماع شبکه‌های فوق در فرد یا گروه واحد هم، منتفی نباشد. علاوه بر اینها از عوامل دیگری نیز به عنوان قاچاقچی یاد شده است که صاحبان شرکت‌های بزرگ خارجی در کشورهای همسایه، احزاب سیاسی خارجی (مانند پ. ک. ک (۲۱) برای تأمین منابع مالی)، سرمایه‌گذاران ایرانی مقیم کشورهای همجوار و قدرت‌های خارجی مستقر در خاک کشورهای همسایه از آن جمله‌اند. (معاونت آگاهی ناجا، ۸۴: ۱۲-۱۱)
- ویژگی باندهای مافیایی (۲۲) و سندیکای بزرگ قاچاق عبارتست از: در اختیار داشتن کارگاه‌های مجهز در مبدأ و مقصد، برخورداری از رفاه مالی، بهره‌گیری از مأموران فاسد و توسل به خشونت در مواقع لزوم. (Australia Institute of cininology، ۲۰۰۰)

مبادی و مناطق ورودی کالای قاچاق

کالای قاچاق معمولاً از نقاطی با ریسک و هزینه و کنترل کمتر مانند دریا و کوهستان وارد کشور می‌شود. برآوردها نشان می‌دهد حجمی از قاچاق کالا از مرزهای گمرکی (مبادی مجاز)، بخشی از مرزهای غیرمجاز - مانند اسکله‌ها یا انبارهای فاقد کنترل - و قسمتی از مرزهای زمینی وارد یا خارج می‌شود. مهمترین مبادی ورودی کالای قاچاق مرزهای استان‌های هرمزگان، سیستان و بلوچستان، بوشهر، آذربایجان غربی، کردستان، اردبیل و خوزستان هستند. مسلماً دارا بودن هزاران کیلومتر مرز بین‌المللی در همسایگی چندین کشور امر قاچاق را آسانتر و به همان نسبت نظارت بر آن را دشوارتر می‌نماید.

مبدأ رسمی مهم دیگر برای ورود قاچاق، مناطق آزاد تجاری (۲۳) - صنعتی است که ورود کالا به آنها آزاد و خروج آن هم به علت وسعت مرزهای دریایی چندان سخت نیست. بندر دبی و منطقه آزاد جبل علی در جنوب خلیج فارس، از مبادی اصلی ورود کالای قاچاق هستند که کالای جذاب و مصرفی را به مناطق آزاد وارد می‌کنند.

بازارچه‌های مرزی (۲۴)، مناطق ویژه اقتصادی، گذرهای مرزی (۲۵)، تعاونی‌های مرز نشینان، ورود موقت، خورها و اسکله‌های طبیعی و لنگرگاه‌های شهری از دیگر مناطق ورود کالای قاچاق هستند. سهم سایر استان‌ها از ورود قاچاق بدون در نظر گرفتن نقش استان‌های ساحلی و غربی کمتر است. (کمیته اقتصادی و پیشگیری ستاد مبارزه با قاچاق کالا، ۸۱: ۶) بنادر امارات، بندر خصیب عمان، مناطق کرد نشین عراق و شهرهای مرزی افغانستان نیز از مهمترین مبادی تهیه کالای قاچاق به شمار می‌روند.

در اینجا چند راه به ظاهر قانونی و عرفی که مورد استفاده قاچاقچیان - در گذر از این مبادی رسمی - قرار می‌گیرد ذکر می‌شود:

- ورود نامحدود کالا به مناطق آزاد و خروج بخش اعظم آن در پوشش کالای مسافری.
- ورود مواد اولیه به منظور تبدیل و صادرات، اما فروش داخلی آن قبل از تبدیل و صدور.
- ترخیص روزانه صدها تن کالای ناشناخته با عنوان ته لنجی (۲۶)، متعلق به شناورهای تجاری و صیادی از سوی گمرک‌های استان‌های جنوبی.
- اظهار خلاف قاچاقچیان درباره میزان، نوع، سقف و ارزش کالا که متجر به ترخیص کالا می‌شود.
- تخلیه و جابجایی داخلی کالاهای خارجی ترانزیت، لازم به خروج از کشور و ممنوع از دخل و تصرف.
- ورود و حمل کالا با معافیت گمرکی با نام کالای مرز نشینان به عمق کشور قبل از استقرار در بازارچه‌های مرزی.

وارد کردن کالای مازاد بر سقف ۸۰ دلار معاف از حقوق گمرکی برای هر نفر، از گذرهای مرزی. (احمدی، پیشین: ۱۹-۱۸)

واردات به صورت نمونه، واردات از طریق پست در قالب سوغات، ورود رسمی اقلام غیرمجاز در پوشش اقلام مجاز با سند سازی داخلی، واردات توسط شناورهای دولتی و تخلیه کالا در اسکله‌های اختصاصی دور از نظارت گمرک، از دیگر اشکال ورود قاچاق به کشور است.

رهیافت‌های تحقیقی

بافراگیرتر شدن قاچاق و زیانبارتر شدن آثار آن در عرصه حیات اقتصادی کشورها دیدگاه‌های مبنایی مکاتب اقتصادی به تنهایی نتوانستند پاسخگوی نیاز دولت‌ها باشند به گونه‌ای که بتواند قدرت بازدارندگی آنها را در برابر تجارت سیاه افزایش دهد. دولت‌ها بناچار از دل قوانین و مقررات به ضمانت‌های حقوقی، کیفری و مالی توسل جستند، ضمن اینکه ماهیت اقتصادی قاچاق که اصولاً راه‌حل‌های متناسب با خود را می‌طلبید، خمچنان حفظ شد و هنوز هم اساسی‌ترین راهکارها در حوزه مطالعات اقتصادی ساخته و پرداخته می‌شود تا در مسیرهای نظارتی و هدایتی قاچاق به کار گرفته شود.

با دقت در آثار مرتبط با موضوع و نظریه‌های مختلفی که وجود دارد، از دید نگارنده می‌توان این دیدگاه‌ها و منابع مبتنی بر آن را در سه دسته زیر طبقه‌بندی کرد، هر چند ممکن است آثار دیگری وجود داشته باشند که آمیزه‌ای از چند رهیافت را در خود فراهم آورده باشد:

الف. منابعی که رهیافت آن حقوقی- جزایی است و قاچاق را جرم و مرتکب آن را مجرم می‌پندارد.

ب. منابعی که رهیافت تجربی- مقداری دارد و به اندازه‌گیری قاچاق از بعد اقتصادی می‌پردازد.

ج. منابعی که رهیافت آن علی- معلولی است، یعنی به قاچاق هم به عنوان علت و هم در جایگاه معلول توجه نشان داده است.

در اینجا برخی از مهمترین مطالعات انجام شده توسط محققان این قلمرو در قالب سه رهیافت ذکر شده را مرور می‌کنیم.

۱. رهیافت حقوقی - جزایی

قاجاق کالا براساس قوانین داخلی بسیاری از کشورها و حتی مقررات بین‌المللی، جرم تلقی می‌شود و برای آن مجازات‌هایی پیش‌بینی شده است. از دید دولت‌ها قاجاقچی یک مجرم اقتصادی شناخته می‌شود. از جمله تلاش‌هایی که حقوقدانان و محققان انجام داده‌اند، بیان ابعاد حقوقی قاجاق از حیث قانونگذاری و ایجاد مقررات ناظم و حاکم بر روابط دولت و بازرگانان و تشریفات رسیدگی به اختلافات ناشی از نقض این مقررات در نتیجه تطبیق قواعد الزام آور با وقایع مجرمانه و... است.

جنبه‌های جزایی و کیفری نیز عمدتاً ناظر بر عناصر و ویژگی‌های جرم قاجاق، اصول و موازین قضایی، آیین دادرسی و مراجع رسیدگی به این جرم، شیوه اعمال مجازات‌های نقدی و غیرنقدی در شرایط مختلف، ارائه روش‌های پیشگیرانه از ارتکاب جرم و دیگر مسائل استنباطی هستند. از میان نظریه‌پردازان خارجی و محققان داخلی که از این زاویه به بررسی موضوع پرداخته‌اند می‌توان چندین نفر را نام برد.

قدیمی‌ترین نظریه درباره ارتکاب جرایم مالی - که هنوز هم اعتبار خود را از دست نداده است - متعلق به افلاطون فیلسوف یونانی است (صوفی، ۱۳۸۳: ۵۹). وی حرص، رقابت، تجمل‌پرستی و دوری از قناعت را علت پیدایش جرایم می‌داند و عملکرد نهادهای اقتصادی و افزایش تضاد میان فقرا و ثروتمندان را بر گسترش جرایم اقتصادی مؤثر می‌داند.

لایمن (Lyman) از دیگر نظریه‌پردازان جرم‌شناس، بر این باور است که برخی از جرایم از شرایط خاص روانی افراد نشأت می‌گیرد. مادام که فرصت‌های اجتماعی بسیار اندکی پیش رو باشد، فرد به جمع‌آوری منافع نامشروع از راه‌های غیرقانونی می‌پردازد.

مرتون (Merton) از جامعه‌شناسان جنایی، معتقد است منشأ انحراف افراد، ساختار و فرهنگ اجتماعی است و این ساختار با وارد کردن فشار بر اشخاص، آنان را با هدف هم‌نوایی، نوآوری، آیین‌گرایی یا طغیانگری به سوی جرایم اقتصادی می‌کشاند. (Har- ۱۹۸۰: ۴۱۴, alambos)

فروید (Zigmond.Freud) از روان‌شناسان معروف، سیستم کنترل درونی انسان‌ها را

عامل بازدارنده گرایش به رفتارهای مجرمانه می‌داند اما تأکید می‌کند گاهی افراد در مسیر رفتارهای اجتماعی و تلاش برای تأمین منافع شخصی و مادی خود به رفتارهای ضد اجتماعی تن در می‌دهند. (رفیع پور، ۷۶: ۲۷۶)

دیویس (Davies) از روان‌شناسان اجتماعی معتقد است رکودی که به دنبال یک دوره رونق اقتصادی به وجود می‌آید بستر مناسبی برای سوق دادن افراد به اعمال بزهکارانه است، زیرا انتظارات و نیازهای جدیدی که در دوران شکوفایی اقتصادی ایجاد شده نه تنها در دوران رکود متوقف نمی‌شود، بلکه به طور فزاینده رشد می‌کند. مادام که امکان پاسخگویی به آنها فراهم نباشد انحرافات اجتماعی شکل جدی‌تری به خود می‌گیرد. محققان داخلی نیز پیرامون ابعاد حقوقی قاچاق تحقیقاتی انجام داده‌اند که به دو نمونه از آنها اشاره می‌شود.

عبدالله احمدی (احمدی، ۸۲) در تحقیق خود با عنوان جرم قاچاق از زاویه حقوقی به این موضوع نظر افکنده و عناصر قانونی، مادی و معنوی قاچاق و عوامل جرم‌زای آن را تشریح کرده است. این محقق انواع مجازات‌های بازدارنده قاچاق و مشکلات و کاستی‌های مربوط به قواعد و مقررات قاچاق را با استدلال و تحلیل مورد مطالعه قرار داده است. «قاچاق گمرکی و نحوه رسیدگی به پرونده قاچاق» نام تحقیق دیگری است که توسط مجتبی کباری (کباری، ۸۱) به رشته تحریر در آمده است. در این اثر انواع کالاهای گمرکی و نحوه تشکیل و رسیدگی به پرونده‌های کشف کالای قاچاق در محاکم قضایی و گمرکات منطبق با مقررات جاری مطرح گردیده و شرح و بسط داده شده است.

۲. رهیافت تجربی - مقداری

همان‌طور که قبلاً اشاره شد در این دسته از آثار و ادبیات مربوط به قاچاق کالا، اقتصاد دانان با استفاده از فرمول‌های اقتصادی به این پدیده نگرسته‌اند و با اعداد، ارقام و محاسبات ریاضی، قاچاق را اندازه‌گیری و ارزش‌گذاری کرده‌اند. هر چند این برآوردها عمدتاً تقریبی و تخمینی است اما بخوبی توانسته است دستمایه تصمیم‌گیران اقتصادی قرار گیرد.

میشل کنو (Michel Conno) و دیگران در تحقیق خود به نام «قاچاق و رفاه در پاراگوئه» اندازه و اثر قاچاق را بر تخصیص منابع و رفاه در این کشور نشان داده‌اند. بخش عمده درآمدهای پاراگوئه از محل حمل و نقل بین‌المللی کالا یا همان حق عبور ترانزیتی است که به مقصد برزیل و آرژانتین صورت می‌گیرد. آنها در این تحقیق از پژوهش‌های قبلی که درباره تجارت غیرقانونی انجام شده الگو گرفته و بدین نتیجه رسیده‌اند که واردات قاچاق در کنار واردات قانونی، رفاه عمومی را کاهش می‌دهد. همچنین با استفاده از داده‌های سال ۱۹۹۰ قاچاق صادرات را ۵۸ درصد از کل صادرات و قاچاق وارداتی را ۳۱ درصد از کل واردات برآورد کرده‌اند که در مجموع موجب افزایش ۲/۱ درصد تولید ناخالص ملی آن کشور شده است (۲۷). نورمحمدی، ۱۳۸۱: ۳۶-۳۵

«تخمین حجم فعالیت‌های اقتصادی زیرزمینی در ایران با استفاده از روش تقاضا برای اسکناس و مسکوک در گردش» عنوان یک مقاله تحقیقی است که به قلم حمیدرضا اشرفزاده و نادر مهرگان نگارش شده است. در این اثر با استفاده از تابع تقاضا برای اسکناس و مسکوک در گردش که در فعالیت‌های اقتصادی قانونی و غیرقانونی (قاچاق) کاربرد دارد، تخمینی از تولید ناخالص داخلی زیرزمینی و اجزای آن ارائه شده است. ارقام به دست آمده برای تولید ناخالص ملی زیرزمینی در ایران و همچنین قاچاق، نشان‌دهنده حجم بالای فعالیت‌های غیررسمی در اقتصاد ایران است و درصد میانگین قاچاق وارداتی به کل واردات رسمی ۱۸/۵ است که قاچاق صادراتی با میزان صادرات رسمی برابری می‌کند. (اشرفزاده و نادر مهرگان، ۱۳۷۸: ۲۵)

سید محمد میرمحمدی در پژوهش خود با عنوان «تأثیر متقابل اقتصاد زیرزمینی و امنیت اقتصادی» (میرمحمدی، ۱۳۸۲) هر چند به طور مستقیم به قاچاق کالا نپرداخته اما از آنجا که قاچاق بخشی از فعالیت‌های مربوط به اقتصاد زیرزمینی است، شاید بتوان برداشت‌های حاصل از این اثر را به قاچاق نیز تعمیم داد. مؤلف، برقراری امنیت اقتصادی را در کاهش اقتصاد زیرزمینی و گسترش آن را در کاهش امنیت اقتصادی مؤثر می‌داند و از محاسبات ریاضی و اقتصادی در اثبات و اندازه‌گیری این رابطه کمک گرفته است.

تحقیق بعدی در مورد این موضوع متعلق به کاظم یآوری است که به بررسی واردات قاچاق

پرداخته است، بدین صورت که آمار رسمی واردات را که توسط گمرک به ثبت رسیده با آمار صادرات رقبای تجاری ایران مقایسه کرده و با به دست آوردن مابه‌التفاوت آن، تخمینی از آمار قاچاق کالای وارداتی ارائه داده است. خروج ناگهانی سرمایه در اقتصاد ایران در سال ۱۳۵۷ و میزان بالای قاچاق در سال‌های ۷۲-۱۳۷۱ از یافته‌های این مقاله تحقیقی است. (یاوری، ۱۳۷۸: ۹)

«بررسی قاچاق کالا و راهکارهای هدایت فعالیت‌های قاچاق به مسیرهای قانونی و رسمی» عنوان پژوهش بعدی است که خسرو نورمحمدی به سفارش گمرک کشور و با همکاری گروه اقتصاد جهاد دانشگاهی دانشگاه تهران آن را به رشته تحریر درآورده است. این پژوهش کاربردی، راه‌هایی را برای کاهش و هدایت قاچاق به مجاری قانونی پیشنهاد داده و نتیجه گرفته است که قاچاق محصول ضعف ساختار تولید و سیاست‌های بازرگانی بی‌هدف است که این نیز به نوبه خود از توسعه نیافتگی اقتصاد ایران سرچشمه می‌گیرد. (نورمحمدی، پیشین)

اثر بعدی متعلق به «علی عرب مازار» است. وی در رساله دکتری خود، اقتصاد سیاه ایران را طی سه دهه اخیر اندازه گرفته است، آن هم به گونه‌ای که بتوان شناخت بیشتری در مقایسه با دیگر مطالعات شبیه به این رهیافت پیدا کرد و به نتایج مهمی از چگونگی اثرگذاری عوامل مختلف بر شکل‌گیری و تحول قاچاق (اقتصاد سیاه) و روش‌های مقابله با آن دست یافت. (عرب مازار یزدی، ۱۳۸۰)

علیرضا شکیبایی محقق دیگری است که تلاش پژوهشی خود را صرف برآورد اقتصاد غیررسمی ایران کرده است. وی معتقد است: «فقدان اطلاعات در زمینه ابعاد و علل پیدایش اقتصاد غیررسمی در ایران باعث کاهش اثربخشی برنامه‌ریزی و سیاستگذاری اقتصادی است». محقق، اندازه اقتصاد غیررسمی (قاچاق) را بر سیاست‌های پولی و مالی، شکاف مالیاتی، توزیع درآمد و رشد اقتصادی مؤثر تلقی می‌کند و بار مالیات، درجه مقررات بالا، افزایش اختلاف و نوسانات ارز رسمی و آزاد را از دلایل شکل‌گیری اقتصاد زیرزمینی در ایران معرفی می‌کند. (شکیبایی، ۸۰)

۳. رهیافت علی - معلولی

به طور کلی این رهیافت مبتنی بر درک علل پیدایش و گسترش قاچاق کالا و عوارض اقتصادی و همچنین روابط درهم تنیده آن است و به نظر می‌رسد در این طبقه‌بندی، تنوع آثار بیشتر از دو رهیافت قبلی خودنمایی می‌کند. شاید علت این امر در نزدیکی این رهیافت به موضوعات نسبتاً غیر تخصصی یا استفاده از روش‌شناسی مشترک با سایر مسائل اجتماعی و اقتصادی باشد.

از میان آثاری که از این دریچه به موضوع نظر افکنده‌اند می‌توان به دستاوردهای تحقیقی زیر رجوع کرد:

آدام اسمیت (Adam Smith) پدر علم اقتصاد در کتاب «ثروت ملل» آورده است: برخی سیاست‌های اقتصادی باید با دقت و احتیاط اعمال شود در غیر این صورت رخدادهای نامطلوبی به وجود خواهد آورد. وی هنگام فرموله کردن اصول مالیاتی، دولت را از در پیش گرفتن سیاست مالیاتی شدید بر حذر داشته و سیستم دقیق و متعادل مالیاتی را سفارش می‌کند. (جعفرزاده پور، ۸۱: ۱۹)

«قاچاق و بازارهای موازی برای صادرات» نام تحقیقی از اسکات فاستی (۲۸) است (نورمحمدی، پیشین: ۳۶). وی در این اثر الگویی از قاچاق را در اقتصادی که بین بنگاه‌های درستکار و بنگاه‌های آلوده به قاچاق همزیستی وجود دارد، ارائه می‌دهد. تجزیه و تحلیل در این تحقیق نشان می‌دهد که میزان خطر گریزی و سطح دخالت دولت از عوامل تعیین کننده رویکرد بنگاه‌ها به انجام یا ترک قاچاق و تغییر در رفاه اجتماعی است، بدین معنا که هر چه بنگاه، خطر پذیری بیشتری داشته باشد ابزارهای اجرایی دولت در جلوگیری از قاچاق ضعیفتر و بنگاه در ارتکاب قاچاق موفقتر خواهد بود.

پاپل (۲۹) (شکیبایی و علی محمد احمدی، ۱۳۷۸: ۱۷۱-۱۷۰) در تحقیقات خود بر تأثیر قوانین مالیاتی بر گسترش قاچاق تأکید می‌کند. او معتقد است: «افراد بدون توجه اخلاقی، گریزان از خطر پذیری و در راه به حداکثر رساندن سودشان عمل می‌کنند، به عبارت دیگر آنها نه از کتک زدن مأمور مالیات لذت می‌برند و نه از کار کردن در اقتصاد پنهان ...». بنابراین

اگر جریمه مورد انتظار در قاچاق کمتر از مالیات باشد، قاچاقچی ترجیح می‌دهد از پرداخت مالیات شانه خالی کند.

«قاچاق و رفاه در اقتصاد» اثر بعدی است که توسط ماری و نلسون (۳۰) (نورمحمدی، پیشین: ۲۵) خلق شده است. آنها به تحقیق ثابت کرده‌اند قاچاق کالا لزوماً موجب رفاه داخلی نمی‌شود، حتی زمانی که قاچاق، منابع را به سوی فعالیت‌های غیرمولد هدایت می‌کند، بالا رفتن تعرفه‌ها هم افزایش رفاه را به دنبال ندارد همان‌طور که تشدید مبارزه با قاچاق و افزایش نظارت‌های مرزی، علاوه بر اینکه قیمت کالاهای وارداتی را بالا می‌برد، رفاه را هم بیشتر نمی‌کند.

امیر آشتیانی در مقاله‌ای با عنوان «قاچاق کالا و بحران تولیدات داخلی» به اثرات مستقیم قاچاق کالا از جمله اتلاف سالانه ۲۰۰ تا ۴۰۰ هزار شغل در کشور که خود عاملی برای قاچاق کالا است اشاره می‌کند. در این تحقیق از تولید غیر کیفی و نامطلوب محصولات داخلی و حمایت ناکافی از آن و گرایش به مصرف کالاهای خارجی و بیمار بودن اقتصاد و تأمین نبودن معیشت خانواده‌ها به‌عنوان دیگر عوامل قاچاق سخن به میان آمده است. (آشتیانی، بی تا: ۲۷۳-۲۷۲)

«عوامل گرایش به قاچاق در منطقه آورتین شهرستان کهنوج» تحقیق دیگری است که توسط فروزنده جعفرزاده و فاضیه حسنی به رشته تحریر درآمده است. در این اثر ویژگی‌های جغرافیایی و اقتصادی منطقه، که سبب گرایش مردم به قاچاق کالا می‌شود، ذکر شده است. از جمله: فقدان مراکز صنعتی، کشاورزی فصلی، نزدیکی به استان‌های مرزی و قرار گرفتن در مسیر قاچاق، فقر اقتصادی و بیکاری از مهمترین عوامل گرایش به قاچاق است. (جعفرزاده و فاضیه حسنی، ۸۷)

اثر بعدی که توسط جمشید شریعت و علیرضا عیوضخانی با عنوان «قاچاق دریایی» (شریعت و علیرضا عیوضخانی، ۱۳۷۸: ۲۲۷) انجام شده است، وضعیت قاچاق کالا از طریق دریا در مقایسه با قاچاق زمینی بررسی شده است. در این تحقیق، طولانی بودن مرزهای دریایی از خلیج فارس و دریای عمان تا جزایر و آبراه‌ها، خورها و بریدگی‌ها به‌عنوان عواملی که موجب

فراوانی قاچاق دریایی نسبت به قاچاق زمینی هستند، ذکر شده است که این عوامل موجب پیچیدگی و سختی مبارزه با قاچاق و فراهم شدن شرایط عبور شناورهای حامل قاچاق از این گونه بزرگراه‌های امن و پهناور می‌شود. این تحقیق همچنین بر لزوم تجهیز و هماهنگی بین گاردهای ساحلی برای نظارت قوی و مؤثر بر آب‌های سرزمینی (۳۱) به عنوان شرط لازم برای ریشه‌کن کردن قاچاق دریایی تأکید می‌کند و راهکارهای مناسبی در این جهت ارائه داده است.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

رویکردهای مختلفی در مطالعات نظری پیرامون «قاچاق کالا» مورد بررسی قرار گرفت. به نظر می‌رسد منشأ واحد این رهیافت‌ها - که توجه دولت‌ها را به این پدیده معطوف داشته و محققان رشته‌های مختلف را به خود مشغول کرده است - مکاتب اقتصادی یعنی سوداگران، طبیعیون و کلاسیک‌ها هستند، زیرا قاچاق اصولاً با اقتصاد پیوند ذاتی دارد و در چارچوب این علم قابلیت شناسایی و ارزش‌گذاری بهتری می‌یابد. پس نمی‌توان نقش این مکاتب را در شناخت اولیه قاچاق و شناساندن آن به جهانیان نادیده گرفت. (۳۲)

با الهام از مکاتب بالا، ضد اقتصادی بودن ماهیت قاچاق، مشخص می‌شود و نقطه توافق همه رهیافت‌ها تصور می‌شود و قوت این رهیافت‌ها هم از این وجه اشتراک مایه می‌گیرد. اگر رهیافت حقوقی، قاچاق را قاعده‌مند می‌کند از محاسبه و منطق اقتصادی نباید غافل بماند و چنانچه رهیافت مقداری، قاچاق را می‌سنجد، به‌طور کلی به قوانین ثابت اقتصادی و ریاضی توسل می‌جوید و هنگامی که اسباب و آثار قاچاق در رهیافت علی، تحلیل و علت‌یابی می‌شود اقتصاد، جایگاه ویژه و حتی بالاترین جایگاه را به خود اختصاص می‌دهد. با وجود این تصور می‌شود که وجه افتراق کلی و به تعبیری نقطه ضعف این رهیافت‌ها در عدم انسجام و پیوستگی سیاست‌های اصلاحی یا ناکارآمدی این سیاست‌ها در جهت هماهنگ‌سازی و اداره هر چه بهتر نیروهای است که حل اساسی مسئله قاچاق را هدف قرار داده‌اند، یعنی بقا و گسترش این پدیده می‌تواند به عواملی دیگر مانند فاصله محققان با مشتریان نیز وابسته باشد.

علاوه بر این به نظر می‌رسد بیشتر تلاش‌های مطالعاتی داخلی، بر تجزیه و تحلیل آثار رفاهی و اقتصادی کوتاه مدت قاچاق متمرکز هستند و به پیامدهای بلندمدت و رابطه آن با سایر متغیرهای سیاسی و اجتماعی کمتر توجه شده است. در این عرصه به اعتقاد کارشناسان حتی برآوردهای دقیقی از میزان قاچاق کالا در کشور وجود ندارد یا دست کم نمونه محاسبات به کار رفته در آن چندان معلوم و هماهنگ نیست. شاید یکی از علل وجود چنین وضعی مهیا نبودن شرایط لازم مانند کمبود بودجه‌های تحقیقاتی باشد. با عنایت به این موارد و نیز از آنجا که آثار مورد بررسی، توجه شایانی به ابعاد سیاسی، اجتماعی و فرهنگی نکرده است یا احیاناً نمی‌توان رابطه مستقیم و محکمی بین آثار طبقه‌بندی شده در این رهیافت‌ها و جنبه‌های مذکور یافت و تبیینی نظام‌مند از آن استنباط کرد، ضرورت انجام تحقیقات جدید در کشور با تأکید مضاعف بر جنبه‌های سیاسی و اجتماعی - در حالی که از رهیافت‌های دیگر نیز بی‌بهره نباشد - بیش از پیش احساس می‌شود. نهادهای سیاسی - امنیتی و کانون‌های اجتماعی - فرهنگی می‌تواند با پرداخت مستقل به عوارض این معضل دیرینه از منظر تخصصی خود و یا با حمایت بیشتر از تلاش‌های مطالعاتی در این زمینه به استحکام نتایج این گونه تحقیقات کمک کنند و راهکارهای قوام یافته‌تری را برای مقابله با قاچاق، فراروی کارگزاران و تصمیم‌گیران قرار دهند.

پی‌نوئیس‌ها

۱. رسیدگی به جرایم علیه امنیت ملی از اهم وظایف دادگاه‌های انقلاب است.
۲. قانون به کارگیری سلاح توسط نیروهای مسلح در موارد ضروری، مصوب ۱۳۷۳/۱۰/۱۸ مجلس شورای اسلامی.
- ۳- مقام رهبری در بیانات خود در جمع مردم بندرعباس - که تاریخ ۱۳۷۶/۲/۱۰ ایراد کردند - از قاچاق کالا به عنوان معضل امنیتی و اقتصادی و منطبق با خواست دشمن یاد کردند.
- ۴- توسعه اقتصادی در گروی امنیت اقتصادی است. در فضای تاریک اقتصادی ناامنی اقتصادی به وجود می‌آید و کثرت واسطه‌ها و گرانی، زمینه را برای حضور قاچاق کالا فراهم می‌کند. قاچاق به شکل فراگیر از مهمترین اشکال بی‌ثباتی اقتصادی است. در نگاه اول این عارضه مانع از اتخاذ تصمیم‌های منطقی در

سطح دولت می‌شود و رشد اقتصادی را کند می‌کند و توسعه اقتصادی را به خطر می‌افکند. قاچاق از اسباب مهم پیدایش هزینه‌های پنهان است که بر اقتصاد کشور تحمیل می‌شود. این هزینه‌ها خارج از محاسبات و برنامه‌ریزی‌های پیش‌بینی شده دولت هستند و قادرند بتدریج ضربات شکننده‌ای بر ساختار سیاسی و اقتصادی جامعه وارد کنند و مبالغ هنگفتی را که باید صرف عمران و آبادانی کشور شود برای مبارزه با خود به مصرف برسانند و عوایدی را که ممکن بود از طریق تجارت رسمی و قانونی نصیب دولت شود، به جیب قاچاقچیان سرازیر سازد. ممکن است احساس عدم امنیت اقتصادی در ایران از علل گرایش به قاچاق باشد و مجدداً ناامنی اقتصادی از آثار آن باشد. این موارد با تعدد دستگاه‌های ناظر بر واردات رسمی، نظام مالیاتی غیرشفاف، ابهامات فراوان در روابط بخش‌های خصوصی و دولتی و تغییرات متوالی در سیاست‌ها و مقررات تجاری به وجود می‌آید و با افزایش خطر سرمایه‌گذاری و رقابت و عدم امکان برنامه‌ریزی موفق برای آینده تشدید می‌شود. اگر بر فعالیت اقتصاد رسمی، منطق و سود مناسب حاکم نباشد کشش به سوی قاچاق چندان عجیب و دور از انتظار نخواهد بود. قاچاق بر پیکر اقتصاد صدمه می‌زند و عرصه را برای فعالیت‌های سالم تنگ می‌کند و منابع را به سمت و سوی بخش‌های زیرزمینی سوق می‌دهد. قاچاق سبب کاهش تقاضا برای محصولات داخلی، پایین آمدن سودآوری اجناس ایرانی، افت تولید ناخالص داخلی، نزول سرمایه‌گذاری، کاهش اشتغال، گسترش بیکاری، افزایش ناامنی اقتصادی و صدمه به رشد و توسعه اقتصادی می‌شود. همچنین به افزایش فقر، کاهش رفاه، پیدایش انحصار، کاهش درآمدهای سرانه و عواید دولتی، اختلال در سیاست‌های تجاری و اقتصادی، ایجاد مشکلات پولی و ارزی کمک می‌کند و در نهایت محصولات خارجی رادر بازار اجناس داخلی رونق می‌بخشد.

۵- مانند افزایش فساد و رانت‌خواری و کاهش اعتماد عمومی به توان بازدارندگی دولت.

۶- مانند تغییر الگوی مصرف و بروز مشکلات فرهنگی و بهداشتی.

۷- مانند رسوخ‌پذیری مرزهای بین‌المللی و عرصه جغرافیایی کشور.

۸- بنادر، فرودگاه‌ها و مرزهای زمینی محل استقرار گمرک و همچنین اسکله‌ها، معابر زمینی و فرودگاه‌های اختصاصی.

۹- فرهنگ فارسی عمید، هر چیز قابل مصرف و مبادله را کالا نامیده است.

۱۰- کالایی که ورود و صدور آن با رعایت ضوابط مربوطه مانعی ندارد.

۱۱- کالایی که ورود و صدور آن با تصویب دولت و در چارچوب قانون منع می‌شود.

- ۱۲ . کالایی که ورود و صدور آن با اخذ مجوز قبلی از سازمان‌های ذیربط امکانپذیر است.
- ۱۳ . مبلغ مشخصی است که طبق قانون توسط دولت از بخش‌های اقتصادی دریافت شده و در محل معین هزینه می‌شود.
- ۱۴ . روشی گمرکی که وارد کننده می‌تواند کالاهای خاصی را با معافیت از پرداخت حقوق و عوارض گمرکی به طور مشروط وارد کشور کند.
- ۱۵ . گذراندن کالا، مسافر یا وسائط نقلیه از خاک یک کشور برای رسیدن به کشور دیگر.
- ۱۶ . کالای خارجی که به منظور عبور از خاک ایران از یک نقطه مرزی کشور وارد و از نقطه مرزی دیگر خارج می‌شود.
- ۱۷ . Cabotage واژه‌ای فرانسوی به معنی کشتیرانی تجاری بین بندر و طول سواحل یک کشور است.
- ۱۸ . روشی گمرکی است که در آن کالا از یک دفتر گمرکی داخل کشور به دلایل مختلف مانند نامناسب بودن محل نگهداری اولیه به دفتر گمرکی داخلی دیگر حمل و انتقال داده می‌شود.
- ۱۹ . فهرست کل بار.
- ۲۰- تبنانی با مأموران موظف به مبارزه با قاچاق، تقسیم صوری مالکیت کالای قاچاق بین چند نفر هر کدام با سهمی کمتر از ده میلیون ریال برای فرار از جریمه قانونی در صورت کشف محموله و ارائه و استفاده مکرر از احکام برائت صادره از سوی دادگاه‌ها و دستورهای رفع توقیف از محموله‌های قبلی در حمل محموله‌های بعدی قاچاق رami توان از راه‌های سابق فرار از مجازات قلمداد کرد.
- ۲۱ . حزب سیاسی مخالف دولت ترکیه.
- ۲۲ . هر گروه غیرقانونی و پنهانی که در راه رسیدن به اهداف غیرقانونی به صورت منظم و سازمان یافته تلاش می‌کند.
- ۲۳ . سازمان توسعه صنعتی سازمان ملل متحد، مناطق آزاد را محرک‌های جهت تشویق صادرات صنعتی تعریف کرده است.
- ۲۴ . بازارهایی که در نقاط صفر مرزی توسط دولت برای بهبود وضع معیشتی مرزنشینان و رفع محرومیت از این مناطق تشکیل شده و در آن کالاهای مختلف داخلی و خارجی مبادله می‌شود.
- ۲۵ . توافق ایران با برخی از کشورهای همسایه برای گذشتن ایرانیان از مرز با در دست داشتن مجوز گذر

مرزی در سال یک بار و استفاده از معافیت مسافری برای خرید و وارد کردن کالا به کشور تا سقف ۸۰ دلار. وارد کردن مقدار معینی کالا در سال از کشورهای حاشیه جنوبی خلیج فارس توسط لنج داران استان های جنوبی کشور بدون پرداخت حقوق گمرکی و با اجازه دولت.

27. Michel Conno and ... , "The Transshipment problem: Smuggling and warfare in Paraguay", World Development , vol. 23, 1993, pp 973- 985

28. Scott fausty , smuggling and parallel , markets for export international No. 4 1992, pp. 443-470.

29 . (Papeel)

30. Lovely mare E. and Nelson daugls smuggling and welfar in a Ricardo winer Economi, Jurnal Economic studies, wol22, No6, 1995, pp. 26-45.

۳۱ . مسافت معینی از ساحل به سوی دریا که جزء قلمروی کشور محسوب می شود.

۳۲ - برای معرفی این مکاتب باید به دیدگاه کلی آنان اشاره کنیم. مکتب «سوداگران» نخستین بار به مباحث

نظری و تجربی قاچاق کالا پرداخته است. این مکتب که از قرن شانزدهم تا اواسط قرن هجدهم در اروپا رواج

یافت، بهترین راه ثروتمند شدن یک کشور را صدور کالا بیش از ورود آن می دانست. در این مسیر بود که

گمرکات به حمایت از تولیدات داخلی شتافت و نظارت دولت بر تجارت با تحدید واردات و تشویق صادرات

افزایش پیدا کرد (سالواتوره، ۱۳۷۴: ۲۱). «طبیعیون» برخلاف سوداگران مداخله دولت در اقتصاد را مردود

دانسته و منبع ثروت را در کشاورزی و طبیعت جستجو کردند و بر آزادی در فعالیت های اقتصادی داخلی

و خارجی و حذف گمرک و قوانین دست و پاگیر تجاری تأکید داشتند و بالاخره «کلاسیک ها» مالیات

نسنجیده را سبب گرایش به قاچاق می دانستند و تجارت آزاد را به معنی تقسیم تولید و کار بین المللی،

مفید به حال اقتصاد کشورها تلقی می کردند. این مکتب، اولین بار توانست با ارائه قوانینی کارآمد، سبب

رشد تولید و تجارت شود و صدور کالایی را تجویز کند که متناسب با توان و تخصص کشور باشد و نیز

ورود کالایی را پیشنهاد کند که کارایی تولید آن در داخل کمتر است. نظریه «مزیت مطلق» کلاسیک ها

بعدها توسط ریکاردو کامل شد و به نظریه «تجارت آزاد مبتنی بر اصل مزیت نسبی» تبدیل شد. این

نظریه متضمن دو فایده بود؛ اول اینکه تجارت، فراهم کننده امکان استفاده از کالاهای خارج از توان تولید

داخل است و دوم آنکه با تخصصی تر شدن تولید و تجارت کشورها، تولید و اشتغال جهانی هم بهتر خواهد شد. (رازینی، ۱۳۷۸: ۲۲-۲۰) از زمان بنیانگذاری مکتب «کلاسیک» توسط آدام اسمیت تاکنون تأکید اقتصاددانان به پیروی از وی همواره بر عدم دخالت دولت در تجارت بوده است، زیرا این کار را موجب اختلال در سازوکار قیمت‌ها و رشد صنایع رقابتی می‌دانند.

منابع

۱. احمدی، اسدالله (۱۳۸۲) **ناجا و مبارزه با قاچاق کالا**، تهران، اداره کل مبارزه با جرائم اقتصادی ناجا.
۲. احمدی، عبدالله (۱۳۸۲) **جرم قاچاق**، تهران، میزان.
۳. اشرف زاده، حمیدرضا و نادر مهرگان (۱۳۷۸) **تخمین حجم فعالیت‌های اقتصادی زیرزمینی در ایران با استفاده از روش تقاضا برای اسکناس و مسکوک در گردش**، مجموعه مقالات همایش ملی مبارزه با قاچاق کالا و راه‌های پیشگیری از آن، تهران، دانشگاه تربیت مدرس.
۴. آشتیانی، امیر(بی تا) **قاچاق کالا و بحران تولیدات داخلی**، نشریه شما، شماره‌های ۲۷۳-۲۷۲.
۵. باقرزاده، احد (۱۳۸۲) **مجموعه قوانین و مقررات مربوط به جرائم قاچاق کالا و ارز**، تهران، نشر میزان.
۶. جعفرزاده، فروزنده و فاضیه حسنی (۱۳۷۸) **عوامل گرایش به قاچاق در منطقه آورتین شهرستان کهنوج**، تهران، پژوهشکده اقتصاد دانشگاه تربیت مدرس.
۷. جعفرزاده پور، فروزنده (۱۳۸۱) **نقش زنان در قاچاق کالا در استان هرمزگان**، تهران، مرکز پژوهش‌های ناجا.
۸. چاوشی، حمید (۱۳۸۰) **«پدیده قاچاق از منظر حقوق کیفری»**، نشریه دادرسی، شماره ۲۹، آذر و دی.
۹. رازینی، ابراهیم علی (۱۳۷۸) **روش‌های منطقی کردن تعرفه‌ها در اقتصاد ایران**،

تهران، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.

۱۰. رفیع پور، فرامرز (۱۳۷۶) **توسعه و تضاد، تهران**، دانشگاه شهید بهشتی.
۱۱. سالواتوره، دومینیک (۱۳۷۴) **تئوری و مسائل اقتصاد بین‌الملل**، ترجمه هدایت ایران پرور و حسن گلریز، تهران، نشر نی.
۱۲. وزارت امور اقتصادی و دارایی، گمرک جمهوری اسلامی ایران، سایت اینترنتی.
۱۳. ستاد مبارزه با قاچاق کالا و ارز (۱۳۸۴) **فساد مالی و اقتصادی**، تهران، نهاد ریاست جمهوری.
۱۴. شکیبایی، علیرضا (۱۳۸۰) **برآورد اقتصاد غیررسمی ایران**، تهران، دانشکده اقتصاد دانشگاه تربیت مدرس.
۱۵. شکیبایی، علیرضا و علی محمد احمدی (۱۳۷۸) **قاچاق کالا علل آثار و شاخص‌های اندازه‌گیری آن**، تهران، مجموعه مقالات سومین همایش پدیده قاچاق کالا و راه‌های پیشگیری از آن، دانشگاه تربیت مدرس.
۱۶. شریعت، جمشید و علیرضا عیوضخانی (۱۳۷۸) تهران، مجموعه مقالات سومین همایش ملی بررسی پدیده قاچاق کالا و راه‌های پیشگیری از آن، دانشگاه تربیت مدرس.
۱۷. شادنیا، هوشنگ (۱۳۷۸) **قاچاق کالا**، تهران، دانشکده فرماندهی و ستاد ناجا.
۱۸. فرهنگ فارسی عمید.
۱۹. قانون به کارگیری سلاح توسط نیروهای مسلح در موارد ضروری مصوب ۱۳۷۳/۱۰/۱۸ مجلس شورای اسلامی.
۲۰. کمیته اقتصادی و پیشگیری (۱۳۸۱) **بررسی علل قاچاق شش کالای اصلی**، تهران، ستاد مبارزه با قاچاق کالا.
۲۱. کباری، مجتبی (۱۳۸۱) **قاچاق گمرکی و نحوه رسیدگی به پرونده قاچاق (پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق جزا)**، تهران، دانشگاه شهید بهشتی.
۲۲. صوفی، علیرضا (۱۳۸۳) **نقش پلیس در کنترل و مبارزه با جرایم اقتصادی**، تهران، دانشکده فرماندهی و ستاد ناجا.
۲۳. عرب مازار یزدی، علی (۱۳۸۰) **حجم اقتصاد سیاه ایران**، تهران، دانشگاه علامه

طباطبایی.

۲۴. معاونت پژوهشی (۱۳۷۸) **بررسی پدیده قاچاق در ایران**، تهران، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی.

۲۵. ماهنامه بررسی‌های بازرگانی (۱۳۷۷) «**علل بروز و گسترش زمینه‌های قاچاق کالا**»، شماره ۱۳۵، آبان.

۲۶. موسوی‌نژاد، سید محمود (۱۳۸۰) **بررسی قاچاق کالا و شیوه مقابله با آن**، تهران، سازمان بازرسی کل کشور.

۲۷. میرمحمدی، سعید محمد (۱۳۸۲) **تأثیر متقابل اقتصاد زیرزمینی و امنیت اقتصادی**، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی.

۲۸. معاونت آگاهی ناجا (۱۳۸۴) **بررسی وضعیت قاچاق مشروبات الکلی**، تهران، آگاهی.

۲۹. نورمحمدی، خسرو (۱۳۸۱) **بررسی قاچاق کالا و راهکارهای هدایت فعالیت‌های قاچاق در مسیر قانونی و رسمی**، تهران، جهاد دانشگاهی دانشگاه تهران.

۳۰. ولیدی، محمدصالح (۱۳۸۲)، «**نگاهی به موقعیت کیفی اقتصادی در ایران**»، نشریه دادرسی، ش ۴۰، مهر و آبان.

۳۱. یآوری، کاظم (۱۳۷۸) **تخمین قاچاق و گران‌نمایی واردات با استفاده از اختلافات آماری در ایران**، مجموعه مقالات سومین همایش پدیده قاچاق کالا و راه‌های پیشگیری از آن، تهران، دانشگاه تربیت مدرس.

32- Rensselaer. Lee "Nuclear Smuggling: Patterns and Responses" www.carlisk.army.mil/usa/wc/Parmetes/2003 Spring/ Lee. Pdf.

33- "Human Smuggling, Asecurity Threat to Australia?", Australia Institute of cininology : 2000. www.aic.gov.au/conferences/other/graycerodom, 2000/08/smuggling / slides/ pdf.

34. M. Haralambos, Sociology Themes and propectives, London : Oxford , 1980, p.414.